

خاطرات بالفور

○ خاطرات بالفور (بالفور)، (متولد ۱۸۷۸ م)، از اعضای هیات انگلیسی آرمیتاژ اسمیت بود که برای اجرای قرارداد ۱۹۱۹، میان وثوق الدوله - رئیس وزرای وقت ایران - و دولت امپرتوری انگلیس به ایران آمده بود.
○ تألیف: جیمز مانکریف بالفور
○ ترجمه: اسدالله علوی
○ ناشر: زند، تهران، چاپ اول، اسفند ۱۳۸۰، ۳۰۵ ص، ۱۵۰۰ تومان

جیمز مانکریف بالفور (بالفور)، (متولد ۱۸۷۸ م)، از اعضای هیات انگلیسی آرمیتاژ اسمیت بود که برای اجرای قرارداد ۱۹۱۹، میان وثوق الدوله - رئیس وزرای وقت ایران - و دولت امپرتوری انگلیس به ایران آمده بود. قرارداد ۱۹۱۹ که دو رکن اصلی کشور ما، یعنی مالیه و ارتش را در اختیار دولت بریتانیا قرار می‌داد از سوی میهن‌پرستان ایرانی، نوعی قرارداد و قیومیت کشور شناخته شد و ایرانیان، طی یکی دو سال مبارزه مداوم، به رهبری مجلس شورای ملی و روزنامه‌های مستقل موفق شدند قرارداد را ناکار و بلااجرا گذارند.

کتاب حاضر دربردارنده خاطرات بالفور طی شش ماه اقامت در ایران و شرح مشاهدات و دیدگاه‌ها و نظرات وی در مورد قرارداد ۱۹۱۹ است. نام اصلی این خاطرات، وقایع اخیر ایران طبق توضیح ناشر، فقط یک بار در سال ۱۹۲۲ به عنوان گزارش یک مأمور مستعمراتی بریتانیا و عمدتاً برای موضع‌گیری در جنگ قدرت، در داخل آن کشور منتشر شده، از این رو با جانبداری و توجیهات سیاسی، آمیخته شده و گاه لحن کتاب، تحقیرآمیز و ارباب مآبانه است.

دیدگاه و نگرش سیاسی و استعمارگرایانه بالفور در مورد قرارداد ۱۹۱۹ و علل شکست وی در یادداشت آغازین کتاب، اینگونه بیان شده است: «بالفور در این کتاب علل ناکامی و شکست قرارداد را ناشی از بی‌کفایتی مقامات وزارت خارجه انگلیس از سویی و حق ناشناسی (!) ایرانیان از سوی دیگر دانسته است. فکر ارتجاعی و

دولت‌ها و حوادثی که در آن ایام به وقوع پیوست را بیان می‌دارد.

فصل اول، مقدمه:

این فصل با توضیحی در مورد انگیزه مؤلف در تحریر و ثبت خاطرات و مشاهدات آغاز می‌شود (که علل سیاسی و درگیری‌های داخلی دولت استعماری از آن استنباط می‌گردد)، سپس اطلاعاتی درباره موقعیت جغرافیایی و ویژگی‌های طبیعی ایران، رودخانه‌ها و منابع آب، کشاورزی و گیاهان، معادن و منابع زیرزمینی، نقل و انتقال و جاده‌ها، امنیت راه‌ها، اوضاع اقلیمی، برآورد میزان جمعیت و پراکندگی آن در چند قرن اخیر تا زمان مؤلف که با ارایه آمار تقریبی جمعیت ایالات ایران در زمان حضور نویسنده همراه است، عشایر و زندگی قبیله‌ای، ایل‌های ایران، بازرگانی ارائه می‌شود.

فصل دوم، مردم و ادیان:

در این فصل عقاید، فرهنگ، باورها و روابط اجتماعی مردم ایران توصیف می‌گردد. ازدواج، مذهب رسمی، آداب و رسوم و شعائر مذهبی، مراسم عزاداری در محرم، درویش، وقف، وضع سایر ادیان و فرقه‌های مذهبی، هیات‌های مذهبی اروپایی و آمریکایی از دیگر مطالب این فصل است.

فصل سوم، دولت در ایران:

نویسنده در این فصل تلاش کرده تصویری از ساختار دولت و دربار و حکومت در ایران به دست

سنت‌گرای مأمور انگلیسی باعث می‌شود که او نتیجه بگیرد که چون مجلس ملی ایران حاضر به تأیید قرارداد نیست، پس ایرانی‌ها و اصولاً شرقی‌ها لایق حکومت ملی نیستند (زیرا موافق با دخالت انگلیس در کشورشان نیستند) بنابراین ضمن تحقیر ایران و ایرانی، حسرت قرارداد ۱۹۰۷ را می‌خورد که مطابق آن قرار بود ایران بین روس و انگلیس قسمت شود. بالفور توقع دارد که چون انگلیس در مورد گرفتن مشروطه به ایرانیان کمکی کرده بود مردم ایران هم مطامع استعماری آن را بی‌چون و چرا برآورند. اما درست در گرما گرم همین دشنام دادن‌ها و تهمت‌زدن‌های مأمور انگلیسی است که اصالت نهضت مشروطه ثابت می‌شود. آری درست است که در گرفتن امضای فرمان مشروطیت از مظفرالدین شاه قاجار، سفارت انگلیس به بست‌نشینان ایرانی کمک کرد، اما برخلاف توقع بی‌جای انگلستان و بعضی ایرانیان تنگ‌نظر و گمراهی که همان برداشت انگلیسی‌ها را در نوشته‌های‌شان منعکس می‌کنند، مجلس مشروطه رهین انگلستان نشد، بلکه بنا به وظیفه خود که حفظ استقلال کشور بود، در نخستین فرصت، قرارداد ۱۹۱۹ را «کان لم یکن» شناخت. با این همه، خاطرات بالفور، جای به جا، دارای آگاهی‌های سودمند و جالبی پیرامون اوضاع اقتصادی، اجتماعی و سیاسی ایران آن روزگار است.»

مطالب کتاب در چهارده فصل شکل گرفته‌اند که در مجموع علاوه بر ارائه تصویری از ایرانی که بالفور مشاهده کرده، اطلاعاتی درباره گذشته ایران رویدادهای سیاسی مرتبط با قرارداد ۱۹۱۹ گرفت

دهد و روابط بخش‌های مختلف کوچک و بزرگ دولت در مرکز و مناطق مختلف را شناسایی کند. لذا مطالب این فصل را می‌توان چنین برشمرد: قدرت و حدود اختیارات شاه، افراد و مقامات ذی‌نفوذ، دستگاه قضاوت، مجازات‌ها، سلطنت و وراثت تاج و تخت، مراسم جانشینی پادشاه، مراسم سلام پادشاه، مقامات دولتی، زد و بندهای سیاسی و اداری، حقوق و مزایای مشاغل دولتی، حلقه‌های مختلف زنجیره قدرت و ارتباط آنها با هم، سلسله مراحل و حیطة قدرت از پایین‌ترین حوزه جغرافیایی تا حکومت ایالت.

فصل چهارم، از تأسیس مشروطیت تا انعقاد قرارداد ایران و انگلیس:

مؤلف از این فصل به بعد وارد مباحث تاریخی می‌شود و تاریخ ایران اواخر دوره قاجار را از دیدگاه خود بازگو می‌کند. این فصل به گزارش رویدادهایی اختصاص دارد که منجر به انقلاب مشروطه گردید و سپس وقایعی را بازمی‌گوید که سرانجام به انعقاد قرارداد ۱۹۱۹ انجامید و در این میان از نقش انگلستان حمایت کرده، از ضرورت انعقاد قرارداد یاد شده سخن می‌گوید.

فصل پنجم، قرارداد ایران و انگلیس:

این فصل به توضیح این موضوع می‌پردازد که چرا انگلستان موقعیت مطلوب خویش را در ایران، پس از خاتمه جنگ، از دست داد و فاقد اعتبار و محبوبیت گردید، شرایط انعقاد قرارداد ۱۹۱۹ و جنبه‌هایی از آن چگونه بوده و علت عدم موفقیت آن چه بوده است.

فصل ششم، امور مالی ایران:

مؤلف در این فصل به تجزیه و تحلیل اوضاع مالی ایران در زمان قرارداد ۱۹۱۹ پرداخته و تلاش می‌کند نشان دهد راه اصلاح این نظام مالی چگونه است. این بررسی از آن رو صورت گرفته که یکی از جنبه‌های اصلی قرارداد ۱۹۱۹، بعد مالی آن بوده است.

فصل هفتم، وضعیت قشون در ایران:

آموزش‌های نظام، اعزام مستشاران نظامی و دخالت انگلستان در اداره امور ارتش نیز یکی از مواد اصلی قرارداد ۱۹۱۹ بود. بنابراین بررسی وضعیت قشون ایران و ارایه طرحی برای تقویت و انتظام ارتشی که منافع انگلستان را نیز تأمین نماید یکی از اهداف بالفور، به عنوان کارشناس هیأت آرمیتاژ اسمیت بود. موضوعی که بحث پیرامون آن فصل هفتم خاطرات بالفور را به خود اختصاص

داده است.

فصل هشتم، از مبدأ خط آهن تا تهران، و ماجرای اسکله انزلی:

بالفور در این فصل مشاهدات خود را از مسیر راهی که از غرب ایران نزدیک قصر شیرین که قرار بود مبدأ خط آهن باشد شروع و تا قزوین و تهران ادامه می‌داده و از مناطق باستانی و کوهستانی غرب کشور عبور می‌کرده، به رشته تحریر درآورده است. نویسنده در این سفر از ویژگی‌های راه، آثار باستانی مانند طاق بستان و کنگاور و کتیبه‌های دوره ساسانی در کرمانشاه، امنیت راه‌ها، نیروهای انگلیسی مستقر در پایگاه‌های بین راه، گردنه‌ها و گذرگاه‌های صعب‌العبور سخن می‌گوید. ادامه مطالب این فصل به تکاپوهای بلشویک‌ها در بندر انزلی و مقابله نیروهای انگلیسی با آنها اختصاص یافته است از آن‌جا که بالفور حوادث مربوط به آن را از شاهان عینی و مأموران رسمی شنیده، کتاب حاضر به جهت آگاهی از رویدادهای سال‌های پایانی جنگ جهانی اول که با تغییر نظام سیاسی روسیه و پیروزی بلشویک‌ها همراه بوده و دولت جدید از اتحاد با انگلستان در جنگ کناره گرفته و بالطبع سیاست انگلستان در مقابله با شوروی در ایران را کاملاً درگرونگ ساخته، حائز اهمیت است.

فصل نهم، کابینه مشیرالدوله در شرف سقوط:

در این فصل رویدادهای داخلی ایران در سال‌های پایانی دولت قاجار، دولت‌هایی که بر سر کار آمدند، پیشروی بلشویک‌ها در ایران و درگیری نیروهای انگلیسی با آنها در رشت و منجیل، روی کار آمدن کابینه مشیرالدوله و سیاست انگلستان در حدود سال‌های ۹-۱۲۹۸ ه. ش. بازگو می‌شود.

فصل دهم، کابینه‌های سپهدار اعظم:

اوضاع ایران در آستانه کودتای ۱۲۹۹، کابینه‌های مکرری که سپهدار اعظم تشکیل می‌داد و سیاست‌های انگلیس در قبال این تحولات، و به‌ویژه در مقابله با نقش و حضور بلشویک‌ها در ایران محتوای فصل دهم را تشکیل می‌دهند.

فصل یازدهم، کودتا:

گزارش بالفور، به عنوان یک مأمور انگلیسی و نظر او درباره چگونگی تکوین کودتا، عوامل اصلی کودتا و چگونگی انجام آن، هر چند که خود مستقیماً در آن دخالتی نداشته باشد و صرفاً شاهد

ماجرایی یا دریافت‌کننده اخباری بوده باشد، به عنوان گزارشی قابل توجه و تأمل درباره کودتای سید ضیاءالدین و رضاخان حائز اهمیت است. فصل یازدهم خاطرات بالفور به شرح ماجرای کودتای ۱۲۹۹ اختصاص دارد.

فصل دوازدهم، کابینه سید ضیاءالدین:

در این فصل چگونگی پیروزی کودتا، اقدامات اولیه کودتاگران، تشکیل کابینه سید ضیاء و اقدامات دولت او برای کسب وجهه و عملکرد دولت انگلیس در قبال آن بازگو شده است.

فصل سیزدهم، قوام السلطنه و ارتجاع:

آخرین مشاهدات و گزارش‌های بالفور از اوضاع ایران، از جمله سقوط کابینه مشیرالدوله، روی کار آمدن دولت قوام السلطنه، موقعیت انگلیس‌ها، بازگشایی مجلس شورای ملی، قیام میرزا کوچک خان جنگلی، اقدامات بلشویک‌ها در شمال ایران، کارهای سردار سپه، شکل‌گیری جنبش پان تورانیسم در قفقاز، اوضاع داخلی روسیه پس از جنگ و انقلاب کمونیستی، اقدامات انگلیسی‌ها برای حفظ موقعیت خود، خاتمه کار بالفور و گروه آرمیتاژ اسمیت با «کان لم یکن» اعلام شدن قرارداد ۱۹۱۹ از سوی مجلس شورای ملی و بالاخره بازگشت بالفور از تهران به بغداد و ترک ایران.

فصل چهاردهم، چشم‌انداز خاورمیانه:

آخرین فصل کتاب به شرح ارزیابی و نظر بالفور از اوضاع ایران، چه از جنبه داخلی و چه منطقه‌ای، از منظر منافع بریتانیا اختصاص دارد. شورش‌ها و درگیری‌های مناطق مختلف کشور مانند خراسان، گیلان و آذربایجان، نفوذ بلشویک‌ها، قدرت‌گیری سردار سپه، ساختار دولت و مجلس و دربار، اوضاع مالی و خزانه خالی کشور از جمله این اوضاع هستند.

بالفور در پایان خاطرات خود، با تجزیه و تحلیل اوضاع ایران در هنگام ترک این کشور سه احتمال را برای آینده نزدیک کشور ایران برمی‌شمارد: ادامه همان اوضاع، وقوع انقلاب و یا تجزیه عمومی کشور. بالفور در ادامه مطالب فصل چهاردهم اوضاع بین‌النهرین و خاورمیانه را نیز مورد ارزیابی قرار داده منافع و موقعیت انگلستان را در آن زمان بررسی می‌کند و راهکارهایی پیشنهاد می‌نماید.

کتاب بافهرست اعلام و عکس‌هایی از بناهای تاریخی، مراسم مذهبی و مناظر دیدنی ایران که بالفور مشاهده کرده، به پایان می‌رسد.